

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ ПО ВІДКРИТТЮ БУДИНКІВ ВЧЕНИХ В УКРАЇНІ

Анотація

Досліджується діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим по відкриттю Будинків вчених в найбільших містах України. З метою сприяння покращенню матеріального та морального становища вчених, а також створення робочих умов для науково-технічної та творчої інтелігенції Росії в умовах воєнного комунізму більшовицьким керівництвом ініціювалося створення Центральної комісії з поліпшення побуту вчених при РНК РРФСР, аналогом якої в Україні став Всеукраїнський комітет сприяння вченим.

У 1920-х рр. діяльність Будинків вчених на території УССР сприяла консолідації української наукової еліти та діячів культури, активній культурно-освітній і громадській роботі, організації і налагодженню економічної допомоги працівникам науки, поширенню та популяризації наукових і науково-технічних знань.

Ключові слова: ВУКСУ, Будинки вчених, наукова еліта, культурно-освітня діяльність, економічна допомога.

К. Didenko

ACTIVITIES OF UKRAINIAN PROMOTION COMMITTEE scientists on the House SCIENTISTS IN UKRAINE

Annotation

The activity of Ukrainian scientists Promotion Committee of the House by scientists in the largest cities of Ukraine. In order to promote the improvement of

the material and moral status of scientists as well as job creation environment for science, technology and the creative intelligentsia of Communism in war Bolshevik leadership initiated the establishment of the Central Commission for the welfare scientists at SNK of the RSFSR, which is unique in Ukraine became the Ukrainian Committee for scientists .

In the 1920s, the activities of the House of Scientists in the USSR contributed to the consolidation of Ukrainian scientific elite and artists, active cultural and educational and social work, organizing and establishing economic aid workers in science, dissemination and promotion of scientific and technical knowledge.

Keywords: USAC, building scientists, scientific elite, cultural and educational activities, economic assistance .

Доля українських вчених у 1920-х рр. важка і трагічна. З встановленням більшовицької влади значна частина української інтелігенції змушена була емігрувати. Ті науковці, що залишилися, повинні були виживати в складних політичних та соціально-економічних умовах. Більшовицьке партійне керівництво намагалося залучити кращих представників попереднього режиму на службу новій владі, а також підкорити їх під контроль більшовицької пропаганди. Складне економічне становище, в якому опинилася еліта колишньої Російської імперії, негативно впливали на її настрій та ставлення до нового керівництва. З метою сприяння покращенню матеріального та морального становища вчених, а також створення робочих умов для науково-технічної та творчої інтелігенції Росії в умовах воєнного комунізму більшовицьким керівництвом ініціювалося створення Центральної комісії з поліпшення побуту вчених при РНК РРФСР, аналогом якої в Україні став Всеукраїнський комітет сприяння вченим.

20-ті роки минулого століття в УСРР стали періодом структурної перебудова економіки, застосування нових методів господарювання, виникли нові органи управління. Зміни, що проводилися, були метою побудови

нового суспільства. Революція, потім роки громадянської війни, принесли з собою в країну голод і розруху. Влада не справлялася з тодішніми проблемами як соціального, так і економічного характеру. В країні повсюди відбувалося зниження якості життя населення, у досить складному становищі опинилися вчені. На різного рівня заходах, конференціях початку 1920-х рр. у самому непривабливому і похмурому вигляді характеризувалося їх матеріальне становище. На засіданнях констатувалися факти низьких заробітних плат, недостатнього забезпечення харчуванням та предметами першої необхідності. Щоб вижити самим і прогодувати сім'ю, професори змушені були поєднувати свою роботу відразу у кількох навчальних закладах. Водночас спостерігався відтік професорсько-викладацького складу з вузів на господарські та адміністративні посади.

31 жовтня 1921 р. з метою оптимального вирішення існуючої проблеми було створено Всеукраїнський комітет сприяння ученим (ВУКСУ). Очільником ВУКСУ став Д.З. Мануїльський, до керівного складу організації входили Х.Г. Раковський, М.К. Владимиров, Г.Ф. Гринько, а також найбільш видатні вчені того часу – А. Кримський, Д. Багалій, Д. Граве, професори вищих навчальних закладів України – В.Я. Данилевський, А.-Б.П. Пшеборський, Л. Писсаржевський, А.А. Алов та інші. Почесним членом Всеукраїнського комітету сприяння ученим був письменник В.Г. Короленко [1, 3].

Історія заснування та діяльності Будинків вчених на території України ще не досліджена науковцями. На сьогоднішній день серед усіх наукових досліджень зустрічаються лише декілька наукових статей які присвячені даній тематиці, зокрема С. Білоконя [2] та А. Калініна, О. Луговського [3]. Також коротку інформаційну довідку про Будинки вчених можна знайти на офіційних сайтах в Інтернет мережі, де вказується дата створення і місце розташування установи.

Одним із напрямків діяльності ВУКСУ протягом 1920-х рр. було відкриття Будинків вчених у найбільших містах України – Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Києві, Вінниці, а також представництва ВУКСУ у

менших містах України – Катеринославі (нині м. Дніпропетровськ), Полтаві, Чернігові, Кам'янці-Подільському, Ніжині, Миколаєві, Глухові, Кременчуці, Житомирі, Херсоні, Миколаєві.

Будинки вчених, будучи місцем зосередження науковців країни, перетворилися на популярні культурні заклади міст, де відбувалися численні концерти, лекції, родинні вечірки, здійснювалися кіноперегляди, існували бібліотеки, їдальні, гуртки, студії, влаштовувалися екскурсії.

Перший в Україні Будинок вчених за сприяння ВУКСУ був відкритий в Одесі. До цього такі заклади були відкриті і активно працювали в найбільших містах РСФРР – Ленінграді та Москві.

Одеський Будинок вчених розгортав свою роботу ще за довго до офіційного відкриття. Історія діяльності Одеського Будинку вчених розпочинається з 1 листопада 1922 р., коли кількість членів становила майже 200 осіб. Офіційне відкриття Одеського Будинку вчених відбулося 1923 р. за адресою вулиця Щепкіна, будинок 12 [4, 16].

У створенні Будинку вчених активну участь взяла Одеська Секція наукових співробітників. На початку створення Одеського Будинку вчених було обрано Правління і затверджено статут. До Правління увійшли: голова – професор Шатунівський, заступники голови: т. І.А. Гібш, Л.С. Ліпер, секретар Н.А. Моїсеїв, член-скарбник В. Й. Анатолів, члени Правління були визнані професори П.М. Толстой, В.Є. Ставраки, В.Ф. Лазурський, А.В. Музичко, Ф.О. Петрунь, Ф.В. Каминський, Я.К. Богдасарянць, Я.Е. Мерзон, Е.А. Шрабштейн. Була створена і ревізійна комісія у складі Л.Ф. Турчановича, Ш.Г. Вишнепольського, Т.М. Хаїта [5, 7].

За мету своєї діяльності Правління Одеського Будинку вчених ставило створення сприятливих умов, за яких співробітники всіх галузей науки і мистецтва могли б збиратися не тільки для обміну своїми досягненнями, але і для ознайомлення з ними широких трудових мас.

Правління та члени Одеського Будинку вчених свою роботу розпочали з організації цілого ряду літературно-музичних вечорів, з залученням найкращих художніх сил м. Одеси. Це відразу створило в

Будинку вчених атмосфера поживлення, зближення людей мистецтва з науковцями, дало можливість Правлінню швидкими темпами перейти на більш широку загальну громадську діяльність. Цілий ряд вчених погодились проводити вечори, де читали доповіді з різних проблем – про сучасні досягнення в науці, про життєві принципи, а також знаходили час обговорювати й інші життєво необхідні проблеми. Таких доповідей в 1923 р. було здійснено більше 20, не беручи до уваги участь наукових співробітників в спеціальних літературних вечорах по вшануванню пам'яті чи ювілейних дат.

Одеський Будинок вчених існував і функціонував як заклад, що мав на меті об'єднати всі наукові сили Одеси в складній політичній і соціально-економічній ситуації в країні.

Нагайною необхідністю стало і створення Будинку вчених в місті Харкові, тодішній столиці України. Приводом до підняття цього питання стала постанова Бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим за участю А. Халатова, який впродовж 1921 – 1928 рр. очолював Комісію з поліпшення побуту вчених при Раднаркомі РСФРР, Владимирського, В. Затонського і Я. Ряппо, а також постанова РНК УСРР від 30 листопада 1923 року [6, 11].

Бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим та Всеукраїнське Центральне Бюро Секції наукових співробітників констатували, що культурно-освітня робота Секції наукових співробітників міста Харкова проводиться розпорошено та неорганізовано і визнавали, що науковці міста Харкова відстали від політичного життя країни в порівнянні з Москвою.

Для об'єднання науковців по проведенню культурно-освітньої роботи, а також для підвищення політичного рівня, для зближення наукових співробітників з масами шляхом читання доповідей і проведенням дискусій, наукових лекцій, для організації інтернату для науковців у відрядженнях, необхідно в терміновому порядку було знайти приміщення для Будинку вчених.

На початку 20-х рр. ХХ ст. такі Будинки вчених були організовані вже в Москві, Ленінграді, а на Україні лише в Одесі. В Харкові в тодішній

столиці України, до цього часу не було можливості виконувати постанову РНК через житлову кризу і відсутності приміщення для такого закладу.

Постійно здійснювалося листуванням та особиста участь у переговорах членів Бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим з Житловою комісією з питання одержання відповідного приміщення в м. Харкові. І в результаті копіткої праці приміщення було виділено, що автоматично призвело до відкриття Будинку вчених у Харкові. Офіційне відкриття Харківського Будинку вчених відбулося 25 листопада 1925 р. [7, 26].

На відкритті Будинку вчених були присутні представники ВУКСУ, які у своїх виступах вказували на завдання, що ставилися перед його членами. Харківський Будинок вчених покликаний був служити не тільки взаємному зближенню працівників науки, але й тісному єднанню наукових сил з широкими масами трудящих.

Діяльністю Харківського Будинку вчених керувало Правління, яке обиралося з 15 осіб. До нього входили два представники Всеукраїнського комітету сприяння вченим, один представник Центральне Бюро Секції наукових співробітників, три представники Бюро Харківської Секції наукових співробітників, а також дев'ять осіб, що обиралися на загальних зборах членів Будинку вчених [6, 12].

Завідувачем Харківського Будинку вчених став Е.І. Якобсон, його заступником П.І. Уманський. До складу Харківського Будинку вчених входили відомі науковці Харкова А.А. Алов, П.Г. Риттер, О.М. Покровський та інші. Загальна кількість членів Будинку вчених на січень 1926 р. становила 234 особи, але дані не остаточні, так як кожного дня кількість членів збільшувалася [8, 18].

Для ефективної роботи установи Правління призначило зі свого складу голову, заступника голови та секретаря, а також при Правлінні організувався технічний апарат в складі завідуючого Будинку вчених і необхідного числа працівників. Відразу створювалися і різні комісії: господарська, ревізійна, бібліотечна, лекційна, музична, культурна та інші комісії, які своєю діяльністю сприяли розвитку Будинку вчених.

Ініціаторами створення Катеринославського Будинку вчених виступила Секція наукових робітників при Катеринославському губвідділі профспілки «Робос», яка виникла в 1923 р. і в основному складалася з викладачів і науковців гірничого, медичного інститутів та Інститутів народної освіти (колишнього університету) та фізичної хімії. 26 січня 1925 р. на загальних зборах СНР профспілки «Робос» була обрана Комісія по організації Будинку Вчених у складі: професора П. Г. Рубіна, який був обраний головою, професорів Ю.А. Фохта, В.М. Маковського, А.В. Рейнгарда, І.Є. Огієвецького, А. Ф. Джевецького і доктора Догенберга [9, 3].

25 лютого 1925 р. на засіданні бюро СНР головою Комісії по організації Будинку вчених П. Г. Рубіним був оголошений і затверджений проект статуту і кошторис Будинку вчених, який був направлений до ВУКСУ на затвердження. 21 липня 1925 р. на засіданні бюро СНР повідомили про надання місцевою владою приміщення для Будинку Вчених. Ним став колишній губернаторський будинок, з якого був відселений Будинок освіти. Також постановою бюро було визначено новий склад Комісії по організації Будинку вчених. До неї увійшли професори П. Г. Рубін (голова), К. І. Пенкославський, С. П. Циммерман, А. О. Співаковський та С. Б. Сагардо; та виділено 300 крб. з коштів Секції наукових робітників для організації Будинку вчених [9, 5].

І лише в грудні 1927 р. було отримано згоду на відкриття установи. В 1928 році Катеринославський (після перейменування міста у 1926 р. – Дніпропетровський) Будинок вчених розпочав свою роботу як самостійна установа з Правлінням, обраним на загальних зборах, ревізійною комісією та окремими комісіями.

Правління Будинку вчених було обрано на загальних зборах 9 грудня 1927 р. і складалося з 9 членів та 2 кандидатів. До 1 січня 1928 р. видано 237 квитків членів Секції та 330 вхідних квитків для членів сімей наукових співробітників. Кількість членів Будинку вчених за перші місяці роботи склала 237 осіб і з кожним днем збільшилася [10, 7].

Дніпропетровський Будинок вчених розпочав свою роботу з організації різних вечорів, виступів вчених, проведенням дискусій та засідань щодо обговорень нових досягнень в області науки.

Одним із останніх Будинків вчених на території України було відкрито Київський Будинок вчених. Київський Будинок вчених також був задуманий як заклад, що мав консолідувати наукову інтелігенцію міста. Ініціаторами його створення стали відомі вчені – О.К. Дорошкевич, С.Ф. Веселовський, Р.Р. Заклинський, С.Ю. Гаєвський, П.Ф. Височанський, Д.Є. Белінг, В.В. Удовенко, О.І. Крупський, В.Г. Гедройц, Н.М. Миколенко, О.А. Плевако, Я.С. Розанов, Н.О. Ойслендер, І.С. Пфефер-Зорін, Л.М. Ревуцький та інші. Було обрано Ревізійну комісію, до складу якої входили – Л.Я. Артемський, С.Т. Веселовський, Є.І. Кельман [11, 22].

Офіційне відкриття Київського Будинку вчених відбулося 24 грудня 1927 р. Першим директором Київського Будинку вчених став галичанин Микола Сабат, рідний брат акторки театру «Березіль» Софії Федорцевої.

Перші загальні збори членів Будинку вчених відбулися 12 лютого 1928 р. о 12 годині. Хоч фактично в Будинку вчених робота розпочалася з 1 січня, а перший запис у члени закладу розпочато з 7 січня 1928 року, проте на час Загальних зборів в члени установи вже записалися 540 осіб, при чому в сам день Загальних зборів записалося 150 осіб. Це свідчило про потребу та велику зацікавленість київських науковців мати свою наукову установу.

На загальних зборах, які відбувалися 24 лютого 1928 р., науковці обрали членів правління у складі 15 осіб – Миколенко Нечипір Миронович, Дорошкевич Олександр Костевич, Скарбек Болеслав Владиславович, Іваницький-Василенко Сергій Михайлович, Заклинський Ростислав Романович, Попов Олександр Степанович, Розанов Яків Самойлович, Удовенко Володимир Васильович, Лисін Борис Савелович, Гаєвський Степан Юхимович, Котов Кость Петрович, Белінг Дмитро Остапович, Орловський Микола Іванович, Копачевська Марія Никанорівна і 8 кандидатів – Ревуцький Левко Миколайович, Сокловський Олександр Іванович, Височавський Павло Федорович, Ойслендер Наум Овсієвич, Гедройц Віра

Гнатівна, Марчук Павло Дорохович, Пфефер-Зорін Ісак Соломонович. Також була сформована ревізійна комісія з 3-х осіб – Веселовського Сергія Федоровича, Артемського Андрія Яковича, Кельмана Євгена Ісаковича і 3-х кандидатів – Галевича Валентина Олександровича, Ганчеля Володимира Генріховича [12, 2].

На організаційному засіданні 16 лютого 1928 року першим головою правління Київського Будинку вчених було обрано професора Київського інституту народної освіти О.К. Дорошкевича, заступником голови – Н.М. Миколенко.

Станом на 1 січня 1929 р. в Київському Будинку вчених було зареєстровано 865 осіб, постійних гостей (переважно дружин науковців) – 373, разом – 1238 осіб.

Правління клубу вважали, що успіх роботи Будинку вчених буде забезпечений тільки тоді, коли вона буде побудована на принципах самовдосконалення та ініціативності членів клубу. З цією метою створювалися комісії: лекційні, музично-художні, екскурсійні, виховання дітей, бібліотечна, вивчення іноземних мов, гуртків української мови, спорту та фізкультури, кіно-комісія [13, 8].

До лекційні комісії увійшли – Й. Ю. Гермайзе, М.О. Грінченко, О.Г. Гольдман, Д.М. Дяченко, Ф. Л Ернст, О. Ф. Левитський, А.Д. Лебідь, Ф. М. Полонський, О.С. Попов, В.В. Радзимовська, С.Д. Сидоряк, М.Г.Холодний, Л.Я. Штрум.

Музично-художня комісія розробляла плани й програми стильних концертів, займалася організацією родинних вечірок, художніх разових вистав чи концертів у Будинку вчених. Музично-художню комісію очолював М.О. Грінченко, членами були М.І. Вериківський, Л.М. Дорошкевич, Ю.М. Масіотин, Д.М. Ревуцький, О.Б. Савченко [13, 18].

Екскурсійна комісія розробляла плани й детальні маршрути близьких і далеких екскурсій, вела переписку з іншими Секціями наукових співробітників, популяризувала екскурсійну та туристичну справу між членами СНС всі свої доповіді проводила досить різноманітно,

супроводжуючи кінофільмами. За результатами своєї роботи видавала інформаційні довідники. Очолив комісію М.В. Шарлемань, до її складу увійшли: В.М. Базилевич (секретар), П.М. Карвовський, М.В. Пахаревський, О.І. Соколовський, П.Р. Тимошок, Б.М. Янкович.

Комісія виховання дітей займалася організацією й вихованням дітей дошкільного віку членів клубу Будинків вчених. Методична робота в гуртках проводилася таким чином, щоб викликати творчі імпульси в дитині, збудити природні здібності й направити їх на організовану колективну працю-гру. Очолила комісію О.І. Дорошенкова, до її складу входили О.Я. Іконнікова (секретар), М.І. Коровай, К.О. Толмачевська, Л.Д. Томкевич, М.П. Юркевич.

Бібліотечна комісія організувала читальні зали, підбирала літературу, складала правила функціонування читальних залів. Комісію очолювала О.Є.Карпинська, секретарем був О.І. Полулях, входили В.О. Козловський, О.Б. Савченко, М.І. Сагарда, М.К. Ясинський.

Також плідно працювала комісія з вивчення іноземних мов (англійська, німецька, французька). До підбору кадрів ставилися з особливою відповідальністю, підбирала кваліфікованих лекторів і аналізувала методику викладання іноземних мов в гуртках. Цю комісію очолив І.В. Шаровольський, секретарем був О.Ф. Бургардт, членом комісії став С.В. Савченко [13, 14].

Існувала комісія гуртків української мови. Комісія розробляла плани організації гуртків вивчення української мови (початкового та вищого ступеня культури української мови). Здійснювала пошуки кваліфікованих лекторів з даного напрямку, проводила методичні зібрання, організувала лекції. До комісії входили П.Й. Горецький, В.К. Дем'янчук, М.Г. Іваниця, В.П. Петрусь.

Комісія спорту та фізкультури займалася організацією різних видів спортивних занять, забезпечувала інвентарем спортивну залу, спортивні майданчики тощо, організувала зимові та літні спортивні змагання. До складу комісії входили: голова В.Я. Підгаєцький, секретар Ж.Я. Латешева, П.Д. Марчук, О.А. Плевако, І.І. Болсунов, І.І. Назаренко, В.В. Боровський.

Записуватися до гуртка можна було в канцелярії з 7 год. ранку до 22 години вечора [11, 10].

Від самого початку створення Будинку вчених почали окремо створюватися і функціонувати різні за напрямком своєї діяльності гуртки: марксистсько-ленінський, товариства друзів радянського кіно, гуртки української мови, радіо, фото, шахів та шашок, шиття та крою, виховання дітей (музична студія, гурток малювання, фізичного виховання і ручної праці). Керівники всіх напрямків роботи Київського Будинку вчених своєю наполегливістю і працелюбством об'єднували не тільки знаних науковців, а виховували підростаюче покоління, яке прагнуло все знати і вміти, а головне нести в світ частинку себе і прогнозувати щасливе майбутнє.

Отже, Всеукраїнський комітет сприяння вченим одним із основних напрямків своєї діяльності бачив створення Будинків вчених в містах України. Перед цими установами ставилися невідкладні завдання консолідації вчених країни, сприяння розвитку їх творчого потенціалу, залучення до пропагандистської та культурно-освітньої роботи. Важливим напрямком діяльності Будинків вчених була організація різнопланових комісій, що активно включилися у виховання підростаючого покоління, а для людей старшого віку були справжніми осередками культури. Головною метою появи Будинків вчених на території УРСР в складний період часу було об'єднувати вчених, працівників науки й мистецтва, активно проводити серед них культурно-освітню і громадську роботу, залучати до неї широкі кола науковців, організувати і налагоджувати економічну допомогу працівникам науки, поширюючи та популяризуючи наукові й науково-технічні знання.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 70. – 216 арк.
2. Білокінь С. Київська вчена корпорація (20 – 50-ті рр. ХХ ст.). – К.: Наукова думка, 2003. – С. 288 – 289.
3. Калініна А., Луговський О. «Розумні розваги для науковців та їхніх родин». З історії Київського будинку вчених НАН України // Вісник НАН України. – 2009. – №1. – С. 23 – 28.
4. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 155. – 124 арк.
5. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 300. – 20 арк.
6. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 3. – Спр. 1585. – 19 арк.
7. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 195. – 47 арк.
8. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 301. – 39 арк.
9. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 296. – 47 арк.
10. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 160. – 17 арк.
11. Бюлетень Київської секції наукових робітників. – 1928. – Грудень. – №3. – 55 с.
12. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 476. – Арк. 39.
13. Бюлетень Київської секції наукових робітників. – 1929. – Березень. – №3. – 54 с.
14. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 35 – 129 арк.
15. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 336. – 36 арк.
16. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 347. – 118 арк.